ORHAN KEMAL'İN *ESKİCİ VE OĞULLARI* ADLI ESERİNDE KULLANILAN BAZI DEYİMLER

Şahin Yıldız

Eskici ve Oğulları adından anlaşılacağı üzere Topal Eskici ve oğulları Mehmet ile Ali'nin başından geçen olayları anlatmaktadır. Bir zamanlar ekonomik seviyesi yüksek olan bir ailenin torunu olan Topal Eskici, dünyaya gözlerini bolluk ve bereket içerisinde açar. Ancak ülkenin içerisinde yer aldığı savaş, dedesi ve babasını elinden almış; ekonomik durumları oldukça kötüye gitmiştir. Kendisi de bir bacağını kaybetmiş ve savaştan sonra eskicilik yapmaya başlamıştır. Ancak eskicilik geçimini sağlamaya yetmemektedir. Bu durum, onun ruh hâli üzerinde olumsuz etkiler yaratmakta ve onu ailesine karşı son derece kabalaştırmaktadır. Orhan Kemal, bu eserinde ekonomik koşulların aile ilişkilerindeki etkisini göz önüne sermeye çalışmıştır.

Bu çalışmada Orhan Kemal'in *Eskici ve Oğulları* eserinde kullandığı bir kısmı standart kullanımdan farklı, bir kısmı da *Türkçe Sözlük* ile *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*'nde yer almayan deyimler ele alınmıştır. Deyimler; alfabetik olarak anlamları ile birlikte verilmiş, *Eskici ve Oğulları*'nda kullanıldıkları örnek cümleler aktarılmıştır. Böylece Çukurova bölgesinin deyim varlığının bir kesiti, Orhan Kemal'in gözünden okuyucuya aktarılmıştır. Çalışmada, *Türkçe Sözlük* ile *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*'ne katkı yapmak amaçlanmıştır.

ağız yapmak: Numara yapmak anlamında kullanılmıştır. "Ağız mı yapıyorsun yani." (EO, 96)

alesta beklemek: Bir şeyi yapmak üzere hazır durumda beklemek anlamında kullanılmıştır. "Yenge ayağa kalkmış, alesta bekliyordu." (EO, 131)

ayak dolaşıklığı etmek: Ayakaltında dolaşmak şeklinde kullanılan ve işe yaramayan kişilerin bir iş yapanlara engel olması anlamında kullanılan deyim EO'da bu şekilde kullanılmıştır: "Kızım çekil şurdan, ayak dolaşıklığı etme." (EO, 196)

bay vermek: *TS* ve *ADS*'de bulunmayan bu deyim dayanmak anlamında kullanılmıştır. "Gel de dayan, gel de yüreğin bay versin!" (EO, 45)

battal battal yürümek: İşi olmadan boş boş yürümek anlamında kullanılmıştır. "Büyük oğul iki cami arasında kalmışçasına battal battal yürüyordu." (EO, 113)

boğaz olmak: Afiyet olsun anlamında kullanılmıştır. "Selamünaleyküm, boğaz ola! Sofra başındakiler isteksizce, hoş geldin, buyur dediler." (EO, 231)

boğuntuya getirmek: Bunaltıp hesabını şaşırtmak ve böylece fazla para almak anlamında kullanılmıştır. "Ne beş kırkı? On bardak olsa iki yüz elli eder. Yirmi olsa beş yüz. İki eksik, dört yüz elli. Adamı boğuntuya mı getireceksiniz?" (EO, 47)

burunlarına koymamak: Değer vermemek, kale almamak, küçümsemek anlamında kullanılmıştır. "Onlar madem fakir hallerinde burunlarına koymamışlardı." (EO, 126)

cartayı çekmek: Argo olarak ölmek anlamında kullanılmıştır. "Benim sağlığımda benim sözüm yürür. Ben cartayı çektikten sonra bıyıklarınızı kazıtıp oğlan gibi gezin isterseniz!" (EO, 3)

dan dun etmek: Yerli yersiz konuşmak anlamında kullanılmıştır. "Eskiden olduğu gibi, oğlan Cemiller, Berber Bahriler de dan dun edemezlerdi." (EO, 236)

delinmedik kabağa girmek: Kimsenin yapmadığı şeyleri yapmak anlamında kullanılmıştır. *TS* ve *ADS*'de bu deyime yer verilmemiştir. "Aferin. İnsan hayatta delinmedik kabağa girmeli." (EO, 186)

dibine yakma: *TS* ve *ADS*'de yer almayan bu deyim; birini tahammül edilemeyecek şekilde bunaltmak, bezdirmek anlamında kullanılmıştır. "Yahu çok pis huyu var be. Ustadır diye ne dese katlanıyoruz, dibine yakıyor. Babanın oğlu değilim ya ben senin. Zaten bırakacaktım iyi oldu..." (EO, 186)

dingili yamulmak: Mecazen raydan çıkmak anlamında kullanılmıştır. *TS* ve *ADS*'de bu deyime yer verilmemiştir. "Dingili yamulan bu kahpe dünyanın demine, devranına, alanına, satanına, ip tutanına..." (EO, 5)

dört ayaklı olmak: Evlenmek anlamında kullanılmıştır. *TS* ve *ADS*'de dört elle sarılmak, dört gözle beklemek, dört yanı deniz kesilmek gibi deyimler yer alırken bu deyime yer verilmemiştir. "İşin içinde bir kız dalgası mı varmış? Ünal güldü. Gibi bir şey... Yani ne? Dört ayaklı mı olacan?" (EO, 299)

düdüğe koyup üflemek: Birinin diline düşmek, biri tarafından alaya alınmak, küçümsenmek, aşağılanmak anlamında kullanılmıştır. *TS* ve *ADS*'de bu deyime yer verilmemiştir. "Mahalleye rezil kepaze olacağımız da caba. Doktorun anası olacak kahpe bizi düdüğe kor da üfler gayri!" (EO, 88)

ferağ etmek: Malı mülkü başkasının üstüne geçirme anlamında kullanılmıştır. *TS*'de (ferağ) kelimesine yer verilmiş olsa da bu deyime yer verilmemiştir. "Avrattır heye demiş evlenmişler, evlenmişler ya, oğlanın şartı var: Tarlayı takımı tekmil üstüne ferağ edecek." (EO, 178)

fort atmak: Övünmek anlamında kullanılan bu deyime *TS* ve *ADS*'de yer verilmemiştir. "İnsan olan bir insan, doğma büyüme komşusuna fort atar mı? Ben mesela... Ne babamnan, ne de ille kocamın dedesiynen övünür müyüm?" (EO, 60)

gözlerini indirmek: İlgiyi başka yönden çevirmek kaydıyla çalışmaya devam etmek anlamında kullanılmıştır. *TS* ve *ADS*'de göz ile ilgili oldukça zengin bir deyim varlığından söz edilmişse de bu deyime yer verilmemiştir. "Ağasıyla bakıştılar. Birbirlerini anlayan bakışlardı. Gözlerini tekrar işlerine indirdiler." (EO, 4)

gülleri yarılmak: Abartılı bir şekilde keyiflenmek anlamında kullanılmıştır. "Kahpe karının neredeyse gülleri yarılacaktı." (EO, 358)

keleş keleş sırıtmak: (Pişmiş kelle gibi sırıtmak) deyimi ile benzer anlamda kullanılmıştır. "Asker kaçağı vatan hainlerinin keleş keleş sırıtan yüzlerini hayalliyordu." (EO, 14)

kelleyi bulmak: Kafayı bulmak, sarhoş olmak anlamında kullanılmıştır. *TS* ve *ADS*'de bu deyime yer verilmemiştir. "Bu yandaki tezgah başında ayakta durmaya çalışan Duvarcı Hasbi de kelleyi bulmuş, arada çıkış yapıyordu." (EO, 38)

kesip durmak: Arkasından kötü konuşmak anlamında kullanılmış olup *TS* ve *ADS*'de bu deyime yer verilmemiştir. "Değil mi ki gezip dolaştığı yerde beni kesip duruyor, Allah bundan da beter edecek onları." (EO, 68)

lahavle demek: TS'de lahavle çekmek veya okumak şeklinde geçer ve sabrın tükendiğini belirtmek amacı ile söylenen söz şeklinde geçer. EO'da ise

karşılık vermek anlamında kullanılmıştır. "Babası söver sayar da karşısında lahavle demez." (EO, 62)

matiz olmak: Çok sarhoş olup sızacak duruma gelmek anlamında kullanılmıştır. "Bak şu moruğa, matiz oluyor gene!" (EO, 39)

mavrayı kesmek: Sözü uzatan kişilere, kısa kesmesi gerektiğini belirten uyarı mahiyetinde söz. "Topal Ağa derhal mavrayı kes ve şarabını yuttur." (EO, 38)

mudarası kalmamak: *THADS*'de mudara kelimesinin anlamlarından birisi olarak 'takat, güç' kelimeleri verilmiştir. EO'da karşı koyacak gücün kalmaması anlamında kullanılmıştır. "Tesadüf ki tesadüf. Topal'a hiç mudaramız kalmadı." (EO, 75)

oğul vermek: Arı ve sinekler için toplu olarak yer veya kovan değiştirme anlamında kullanılır. "Sivrisinekler çevresinde oğul vermeye başlamışlardı." (EO, 202)

ofunu almak: Hıncını almak anlamında kullanılan bu deyime *TS* ve *ADS*'de yer verilmemiştir. "Haklısın baba dedi. Söv, daha söv. Ofunu iyice al!" (EO, 371)

o değilden gelmek: Üstüne kondurmamak, üzerine alınmamak anlamında kullanılmıştır. *TS* ve *ADS*'de yer almaz. "Zeliha için geldiği meydandaydı. Topal istediği kadar o değilden gelsin." (EO, 244)

partal atmak: Yalan söylemek anlamında kullanılmıştır. "Kalp beşlik gibi bozsaydın bir daha partal atamazdı." (EO, 68)

piyango çarpmak: Piyangodan ikramiye kazanmak anlamında kullanılan bu deyim *TS*'de piyango vurmak veya piyango çıkmak şeklinde geçer. Orhan Kemal ise deyimi aynı anlama gelecek şekilde çarpmak kelimesi ile kurar. "Gömü mömü mü buldu acep? Kim bilir belki de piyango çarptı..." (EO, 112)

sineğin yağını hesap etmek: Sinekten yağ çıkarmak şeklinde *TS* ve *ADS*'de geçen bu deyim, EO'da bu şekilde kullanılmıştır. Umulmadık yerden yarar sağlamaya çalışmak anlamındadır. "Onun gibi sineğin yağını hesap etmeyecekti." (EO, 129)

sütten ırmakta çimmek: Sütten ırmakta yıkanmak anlamında olup bolluk ve bereket içinde yaşamayı temsil eder. "Yatınca rüyamda sütten ırmakta mı çimerim." (EO, 34)

taşgalaya başlamak: *THADS*'de (taşkala) şeklinde geçen bu kelime alay etmek maksadı ile eğlenme anlamındadır. "Sen de mi taşgalaya başladın peyiğim?" (EO, 368)

teklif tekerlek gütmek: Hesap kitap yapmak deyimi ile aynı anlamda kullanılmıştır. Bir şeyi ayrıntılarıyla hesap etmeyi anlatır. "Niyesi var mı? Teklif tekerlek güdüyorsun..." (EO, 272)

tereyağından dağlar görmek: Sütten ırmakta çimmek deyimi ile aynı anlamda kullanılmıştır. Bu deyimlerin ikisi de *TS* ve *ADS*'de yer almaz. "Sütten ırmakta çimersin, tereyağından dağlar görürsün..." (EO, 34)

yandan çarklı olmak: Kahve tabağına şeker koymak anlamında kullanılan bu deyim, kahve kültürünün bir parçasıdır. "Ekledi: Yandan çarklı olsuuuun! Bu, şekeri tabağına konulsun anlamınaydı." (EO, 368)

yedi gün yetirmek bıyıklarını bitirmek: Belli bir yaşa kadar büyütmek, yetiştirmek anlamında kullanılmıştır. "Yedi günlerini yetirdim, bıyıklarını bitirdim. Biraz da kızımı düşünmem lazım." (EO, 312)

yere yurda koymamak: Yere göğe koymamak deyimi ile aynı anlamda olup çok önem vermeyi anlatır. "Zaten oğlum oğlum diye yere yurda koymuyor." (EO, 278)

yüreğinden kanlar gitmek: İçi sızlamak, yüreği parçalanmak anlamında kullanılmıştır. "Kimselere açamıyorum utancımdan. Yüreğimden kanlar gidiyor." (EO, 62)

yürek soğutmak: Birinin zor durumu karşısında sevinmek anlamında kullanılmış olup *TS* ve *ADS*'de yer almaz. "Kütlü toplamaya gideceklermiş. Kocasının da kendi gibi sevinmesini, yürek soğutmasını beklediyse de, adam ne sevindi, ne de yürek soğuttu." (EO, 70)

zapartayı yemek: Azarlanmak, fırça yemek anlamında kullanılan bu deyim de *TS* ve *ADS*'de yer almaz. "Topalın en içerlediği oğlan Cemil zapartayı yemeyince dükkana sokuldu." (EO, 112)

zort vermek: Çalım atmak, büyüklenmek anlamında kullanılmıştır. "Sertabip gibi zort veriyorsun, bre herif. Nerden baksan bir kapıcı parçasısın!" (EO, 374)

Kısaltmalar

ADS: *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*

EO: *Eskici ve Oğulları*

THADS: *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*

TS: *Türkçe Sözlük*

Kaynaklar

Aksoy, Ömer Asım, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü II: Deyimler Sözlüğü*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1984.

https://sozluk.gov.tr/ Erişim Tarihi: 25.09.2019.

Orhan Kemal, *Eskici ve Oğulları*, Everest Yayınları, İstanbul 2019.

Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük,* 11. bs., Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2011.

Türk Dil Kurumu, *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, C 9-10, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1977-1978.